

Odehnalová, Lenka

Reflexe společensko-politických a osobních témat na stránkách deníku spisovatele

In: Odehnalová, Lenka. *Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2023, pp. 97-123

ISBN 978-80-280-0213-8 (brožováno); ISBN 978-80-280-0214-5 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.78132>

Access Date: 09. 12. 2024

Version: 20230606

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

6 REFLEXE SPOLEČENSKO-POLITICKÝCH A OSOBNÍCH TÉMAT NA STRÁNKÁCH DENÍKU SPISOVATELE

„Об чем говорить? Обо всем, что поразит меня или заставит задуматься.“¹ To jsou Dostojevského slova z Úvodu k *Deníku spisovatele* za rok 1873, v němž uvádí, že bude psát pro čtenáře i oponenty o tom, co jej přijme k zamyšlení. O čtyři roky později, ve stati *Tři ideje z Deníku spisovatele* z ledna roku 1877, Dostojevskij zdůrazňuje, že prostřednictvím *Deníku spisovatele* bude hlásat své myšlenky a že jeho *Deník* nikdy nebude poplatný době, jinak by s ní zanikl: „Дневник писателя никогда не сойдет с своей дороги, никогда не станет уступать духу века, силе властвующих и господствующих влияний, если сочтет их несправедливыми, не будет подлаживаться, льстить и хитрить.“²

V následujících podkapitolách je provedena analýza tří stěžejních tematických okruhů *Deníku spisovatele*, a to téma vztahu Ruska a Západu, obraz Petěrburgu a zobrazení dětí a dětství. V podkapitole s názvem *Rusko a Západ z perspektivy F. M. Dostojevského* je zpracována tematika Ruska a Západu z pera A. S. Gribojedova, N. M. Karamzina, N. J. Danilevského, A. I. Gercena a samozřejmě F. M. Dostojevského. Současně se zaměříme na dvě díla tematizující vztah Ruska k západní civilizaci – *Zimní poznámky o letních dojmech* a *Deník spisovatele*, jejichž vznik ovlivnila Dostojevského zkušenost z cest na Západ. Z hlediska uvedeného tématu jsou eseje *Zimní poznámky o letních dojmech* vnímány jako pretext k *Deníku spisovatele*.

O toposu města Petěrburg a jeho funkci v *Deníku spisovatele* ve srovnání s ostatní tvorbou Dostojevského pojednává podkapitola *Obraz Petěrburgu a Dostojevského Deník spisovatele*. Z hlediska uvedeného tématu je možné považovat

1 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878. Ленинград: Наука, 1973, s. 7.

2 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август. Ленинград: Наука, 1983, s. 6.

za pretext k *Deníku spisovatele* zejména esejistické dílo *Petrohradské snění ve verších a v próze*. Zkoumána je i funkce Petěrburgu v *Deníku spisovatele* a současně s tím propojení tohoto tématu s konkrétním literárním žánrem. V poslední podkapitole s názvem *Postavy dětí a podoba dětství v Deníku spisovatele* se zaměříme na zobrazení dětí a dětství v tomto díle ve srovnání s Dostojevského ostatní tvorbou.

6.1 Rusko a Západ z perspektivy F. M. Dostojevského

Problematika vztahu Ruska a západní civilizace oslovovala více spisovatelů konce 18. století a následně 19. století, zejména spisovatele, kteří podnikali cesty do zahraničí (N. M. Karamzin, F. M. Dostojevskij, N. S. Leskov, I. S. Turgeněv aj.), spisovatele ve vyhnanství z politických důvodů (A. S. Gribojedov) a samozřejmě spisovatele žijící v emigraci (A. I. Gercen, N. P. Ogarjov aj.)

V souvislosti s Dostojevským pohlédneme na stěžejní autorské osobnosti a jejich díla, jež se stala dobovým dokumentem o tom, jak byla ve skutečnosti západní civilizace vnímána ruskou inteligencí. Rozhodně nemůžeme opomenout Alexandra Sergejeviče Gribojedova (1875–1829), který po povstání děkabristů v roce 1825 žil v politickém vyhnanství v Teheránu.³ Problematice vztahu Ruska k západní civilizaci se Gribojedov věnoval okrajově v dramatu *Hoře z rozumu* (rus. orig. *Го́ре от ума*, 1824–1825),⁴ jehož hlavní postava Čackij hledá „чувства уголок“⁵. V této souvislosti je důležité zmínit, že Dostojevskij v esejistickém díle *Zimní poznámky o letních dojmech* posouvá interpretaci dramatu tak, že se Čackij vrací zpátky na Západ, „чувства уголок“ tedy hledá v západní civilizaci. Postavu Čackého Dostojevskij považuje za specifický typ Rusa, tzv. ruské Evropy (rus. русская Европа), který na jedné straně podněcuje k návratu do vlasti, ale na straně druhé sám Rusko opouští a vrací se zpátky na Západ.⁶ V dramatu A. S. Gribojedova však není explicitně řečeno, ani v jeho první redakci⁷, jestli se Čackij vrací na Západ nebo třeba do jiného města v Rusku. Ve 14. výstupu 4. dějství odjíždí se slovy:

3 I když se spolupráce A. S. Gribojedova s tajnými spolky děkabristů neprokázala, samoděržavím byl vyslán do Persie, kde v letech 1827–1829 zastával post velvyslance. V roce 1829 byl spolu s ostatními zaměstnanci velvyslanectví zavražděn davem radikálů. Srov. POSPÍŠIL, I. et al.: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha: Nakladatelství Libri, 2001, s. 245.

4 Drama *Hoře z rozumu* bylo publikováno až s odstupem 38 let od jeho vzniku, v roce 1862.

5 ГРИБОЕДОВ, А. С.: *Сочинения*. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1956, s. 128.

6 „Чацкий – это совершенно особый тип нашей русской Европы, это тип милый, восторженный, страдающий, взывающий и к России, и к почве, а между тем все-таки уехавший опять в Европу, когда надо было сыскать [...]“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок*. Ленинград: Наука, 1973, s. 61.

7 „Вон из Москвы! Сюда я больше не ездук. // Бегу, не оглянусь, пушусь искать по свету, // Где для

„Вон из Москвы! сюда я больше не езду.
 Бегу, не оглянусь, пойду искать по свету,
 Где оскорбленному есть чувству уголок!...
 Карету мне, карету!“⁸

Na druhou stranu ze závěrečných veršů plyne také kosmopolitismus. Dodejme, že postavě Čackého věnoval Dostojevskij na stránkách esejí *Zimní poznámky o letních dojmech* větší prostor, než jiným (například postavě Bazarova z Turgeněvova románu *Otcové a děti*), z čehož je možné soudit, že spisovatel měl k tomuto dílu větší sympatie.⁹

Z ruských spisovatelů, kteří cestovali na Západ, připomeňme osobnost Nikolaje Michajloviče Karamzina (1766–1826). Své nadšení a kladné dojmy vyjádřil na stránkách epistolárního cestopisu *Dopisy ruského cestovatele* (rus. orig. *Письма русского путешественника*, 1791). Karamzin vycestoval do západní Evropy v roce 1789, jeho cesta vedla přes východní Prusko, dále přes Berlín do Saska, Švýcarska, Francie a do Anglie.¹⁰ Spisovatel byl uchvácen industrializací a rozvíjejícím se průmyslem v Anglii a Francii. I o Karamzinovi najdeme zmínku v esejích *Zimní poznámky o letních dojmech*, a to v souvislosti s krásou rýnského vodopádu, jež si spisovatel uvědomil až napodruhé, přesně jako Dostojevskij v případě rýnské katedrály.¹¹

Přínos Ivana Sergejeviče Turgeněva (1818–1883), který na Západě prožil několik let, spočívá nejen v popularizaci Ruska a ruské literatury, ale i v navazování a udržování kontaktů s představiteli ruské emigrace v Paříži. Turgeněv se zasloužil také o vznik překladů klenotů ruské literatury do francouzského jazyka, což Dostojevskij nemohl opomenout na stránkách svého *Deníku spisovatele* i esejí *Zimní poznámky o letních dojmech*. Avšak vzhledem k nepřátelskému vztahu mezi

рассудка есть и чувства уголок... // Карету мне, карету. ГРИБОЕДОВ, А. С.: *Сочинения*. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1956, s. 142.

8 ГРИБОЕДОВ, А. С.: *Сочинения*. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1956, s. 128.

9 O roli dramatu A. S. Gribojedova *Hoře z rozumu* v Dostojevského tvorbě blíže viz stať Alfreda Bema v periodiku *Slavia*. БЕМ, А. Л.: „Горе от ума“ в творчестве Достоевского. In: *Slavia*. 1931, roč. X, č. 1, s. 88–108.

10 POSPÍŠIL, I. et al.: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha: Nakladatelství Libri, 2001, s. 306.

11 „[...] когда, возвращаясь из Парижа, я увидел собор во второй раз, я было хотел, на коленях просить у него прощения за то, что не постиг в первый раз его красоту, точь в точь как Карамзин, с такою же целью становившийся перед рейнским водопадом.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Иерок*. Ленинград: Наука, 1973, s. 48.

spisovateli se Dostojevskij o překladech vyjadřuje posměšně.¹² V *Zimních poznámkách* se Dostojevskij věnuje i postavě Bazarova, kterou považuje za evropský typ.¹³

Téma vztahu Ruska a Evropy dále rozvíjel Nikolaj Jakovlevič Danilevskij ve spisu *Rusko a Evropa* (rus. orig. *Россия и Европа*, 1869). Poznámku o vydání Danilevského spisu najdeme i v Dostojevského *Deníku spisovatele*, v němž byl tento spis hodnocen jako vynikající. S autorem spisu *Rusko a Evropa* Dostojevskij polemizuje o osudu Cařihradu.¹⁴

Z ruských emigrantů se tematikou vztahu Ruska k západní civilizaci zabýval Alexandr Ivanovič Gercen (1812–1870) v autobiografickém díle *Z druhého břehu* (rus. orig. *С того берега*, 1847–1850). V *Deníku spisovatele* najdeme v souvislosti s uvedeným Gercenovým dílem zmínku hned v *Úvodu*. Dostojevskému se líbilo ozvláštňení¹⁵ formy tohoto díla, protože je napsáno formou dialogu Gercena a jeho odpůrce.¹⁶

Co je však nejdůležitější, problematika Ruska a Západu vystupuje do popředí v Dostojevského tvorbě publicistického charakteru, zejména v esejích *Zimní poznámky o letních dojmech* a vícežánrovém díle *Deník spisovatele*, v beletristické tvorbě je nastíněna jen okrajově¹⁷. *Deníkem spisovatele* se autor k tématu ze *Zimních poznámek* vrací a zároveň jej rozvíjí, proto bude naším cílem poukázat na spe-

12 Překlady tvorby ruských klasiků do francouzského jazyka vznikaly pod patronátem I. S. Turgeněva. Autorem francouzského překladu Gogolovy tvorby byl manžel Poliny Viardot, jenž neovládal ruský jazyk na požadované úrovni. Dle Dostojevského Francouzi nebudou mít prostřednictvím tohoto překladu o Gogolově díle žádnou představu, jelikož se z Viardotova překladu vytrácí humor, komika a ideové zvraty původního textu: „Вышла из этого перевода такая странность, что я, хоть и предчувствовал заранее, что Гоголя нельзя передать по-французски, все-таки не ожидал такого исхода. [...] Гоголь исчез буквально. Весь юмор, все комическое, все отдельные детали и главные моменты развязок [...]“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 68–69.

13 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Иерок*. Ленинград: Наука, 1973, s. 59.

14 „Николай Яковлевич Данилевский, написавший восемь лет тому назад превосходную книгу «Россия и Европа», в которой есть лишь одна неясная и нетвердая глава, именно о будущей судьбе Константинополя [...]“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать шестой. Дневник писателя 1877. Сентябрь – декабрь 1880. Август*. Ленинград: Наука, 1984, s. 83.

15 Tzv. ozvláštňení (rus. остранение) je jedním z klíčových pojmů, které s sebou přinesl ruský formalismus, konkrétně se jedná o termín V. Šklovského.

16 „Однажды, разговаривая с покойным Герценом, я очень хвалил ему одно его сочинение – «С того берега». [...] Эта книга написана в форме разговора двух лиц, Герцена и его оппонента. – И мне особенно нравится, – заметил я, между прочим, – что ваш оппонент тоже очень умен. Согласитесь, что он вас во многих случаях ставит к стене.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1973, s. 8.

17 Jak bylo naznačeno v textu, tematika Ruska a Západu se v Dostojevského beletrii objevuje okrajově. Lze však připomenout román *Idiot*, v němž západní civilizace vystupuje ve zcela jiném světle než v *Deníku spisovatele*. Lev Nikolajevič Myškin přijíždí ze Západu, konkrétně ze Švýcarska, kam se nakonec vlivem událostí vrací. Rusko je v dané souvislosti vnímáno negativně a Švýcarsko jako země, v níž

cifikum Dostojevského vnímání západní civilizace a na terminologii, kterou autor používá a evropské téma v uvedených dílech srovnat.

6.1.1 Dostojevskij a „západní Evropa“

Nejdříve je nutné poukázat na specifikum Dostojevského terminologie, která se ve zkoumaných dílech *Zimní poznámky o letních dojmech* a *Deník spisovatele* objevuje. V souvislosti se zeměmi západně od Ruska spisovatel používá termín Západ, jako synonymní výraz pro Západ používá současně dva pojmy – pojem Evropa a se satirickým odstínem pojem civilizovaná Evropa (rus. цивилизованная Европа). Pro označení Rusů, kteří byli názorově blízcí západnímu myšlení (tzv. západníkům), používá pojem tzv. civilizovaný Rus (rus. цивилизованный русский). V *Zimních poznámkách o letních dojmech* se v souvislosti se západníky a emigranty, ale také postavou z dramatu A. S. Gribojedova *Hoře z rozumu*, objevuje termín ruská Evropa (rus. русская Европа) nebo evropský Rus (rus. европейский русский).¹⁸ V esejích *Zimní poznámky o letních dojmech* Dostojevskij v souvislosti s Evropou ještě používá frázi „страна святых чудес“¹⁹, v celém textu esejí se tato fráze opakuje několikrát.

O střední Evropě se Dostojevskij nevyjadřuje, ani ji koncepčně nevymezuje, protože v jeho pojetí byla součástí západní Evropy. Když spisovatel popisuje svoji cestu na Západ, v podstatě se jedná o cestu do střední Evropy. Ke středoevropskému prostředí Dostojevského přitahovala názorová blízkost (slavjanofilství)²⁰ i blízkost jazyková. Ve slovanských zemích se mohl snadno domluvit, aniž by pociťoval jazykovou bariéru.

Co se týče přesnějšího vymezení střední Evropy, středoevropské prostředí reflektovali ruští spisovatelé, a nejen spisovatelé, více až na počátku 20. století, což souvisí s první emigrační vlnou. Čirikov, Ljackij, Averčenko, Slonim, Zajcev, Cvetajevová a další v Československu žili a etablovali se. Důležité místo v životě

Myškin nachází útočiště. Dostojevskij navíc tento román napsal na konci 60. let 19. století, v době pobytu v zahraničí.

18 Dostojevskij měl drama A. S. Gribojedova *Hoře z rozumu* rád a stejně rád sledoval i jeho divadelní inscenace. Zajímala jej především postava Repetilova, v jejímž hereckém provedení tehdejšími herci sledával nedostatky, častokrát se přitom jednalo o nepochopení postavy. Scénu, v níž tato postava vystupuje, Dostojevskij před rodinou a známými dokonce i předváděl. Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, Л. Ф.: *Достоевский в воспоминаниях его дочери Л. Достоевской*. Ред. А. Г. Горнфельд. Москва – Петроград: Государственное издательство, 1922, s. 92.

19 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Игрок*. Ленинград: Наука, 1973, s. 51.

20 O atraktivitě českého prostředí pro Dostojevského díky slovanské ideji blíže viz stať českého slavisty Jana Máchala. MÁCHAL, J.: *Dostojevskij a slovanská idea*. In: *Dostojevskij. Sborník statí. 1881–1931*. Praha: Melantrich, 1931, s. 7–24.

emigrantů měla jejich spolková činnost (například Spolek ruských spisovatelů a novinářů v Československu), vydávání časopisů v Praze a Bratislavě (například *Русская мысль*, *Воля России*, *Студенческие годы*, *Своими путями*, ale především časopis *Центральная Европа*).²¹

První cestu za hranice Ruska Dostojevskij podnikl plný očekávání v létě roku 1861²², jeho první kontakt s Evropou však přišel mnohem dříve, a to prostřednictvím anglické literatury, konkrétně románů Anne Radcliffové: „*За границей я не был ни разу; рвался я туда чуть не с моего первого детства, еще тогда, когда в долгие зимние вечера, за неумением грамоте, слушал, разиня рот и замирая от восторга и ужаса, как родители читали на сон грядущий романы Радклиф, от которых я потом бредил во сне в лихорадке. [...] Господи, сколько я ожидал себе от этого путешествия!*“²³ Dostojevskij v Evropě postupně navštívil Německo (Berlín, Drážďany, Wiesbaden, Baden-Baden, Kolín), Švýcarsko (Luzern, Ženeva), Rakousko (Vídeň), Anglii (Londýn), Itálii (Florencii, Milán a Benátky) a jeho cesta trvala přesně dva a půl měsíce.²⁴

Další cesta spisovatele na Západ se uskutečnila v době, kdy jeho manželka Marie Dmitrijevna Isajevová ležela na smrtelné posteli. Rozhodl se ji opustit a odjet za milenkou Apollinarií Suslovovou, která na něj čekala ve Francii. Společně pobývali v Německu, kde ji Dostojevskij dokonce požádal o ruku, ale Apollinarie odmítla a spisovatele opustila.²⁵ Myslíme si, že negativní vnímání Západu u Dostojevského mohlo být do určité míry způsobeno i osobním zklamáním.

Nejdelší Dostojevského cesta do zahraničí se uskutečnila v roce 1867, kdy se spisovatel společně se svojí druhou manželkou Annou Grigorjevovou rozhodl odjet z Ruska na tři měsíce. Jejich původní záměr se však změnil na čtyři roky. V této

21 Blíže viz KOSTINCOVÁ, J.: *Autoři ruské emigrace a střední Evropa*. In: POSPÍŠIL, I. (ed.): *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí*. Brno: Jan Sojnek – Galium, 2015, s. 281–285.

22 Dostojevskij a Leskov podnikli cestu na Západ přibližně ve stejném čase: Leskov přijíždí na Západ jen o rok později, v roce 1862. Vybírá si však na tu dobu nezvyklou trasu, jede přes tehdejší Vlnu, Białystok, Lvov, až nakonec přijíždí do Prahy a Paříže. Leskova sblízuje se střední Evropou pobyt v Kyjevě, kde přijel na pozvání svého strýce Alferjeva. V Kyjevě se postupně seznamoval s komunitou Poláků, Židů a Ukrajinců. Učil se několik slovanských jazyků, polsky, ukrajinsky i česky. Češtinu se učil od Emanuela Tonnera, profesora obchodní akademie. Na Tonnerův podnět Leskov přeložil do ruštiny arabesku Martina Brodského *Od tebe to neboli* a otiskl ji v Petěrburgu. Kromě toho jej velmi zaujala tvorba Boženy Němcové, a proto se rozhodl do ruštiny přeložit její pohádku *O dvanácti měsíčkách*. Srov. KOSTŘICA, V.: *Studie z ruské klasické literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 125.

23 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок*. Ленинград: Наука, 1973, s. 46.

24 „*Я был в Берлине, в Дрездене, в Висбадене, в Баден-Бадене, в Кельне, в Париже, в Лондоне, в Люцерне, в Женеве, в Генуе, во Флоренции, в Милане, в Венеции, в Вене, да еще в иных местах по два раза, и всё это, всё это я объехал ровно в два с половиною месяца!*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок*. Ленинград: Наука, 1973, s. 46.

25 Viz deníkové zápisky Apollinarie Suslovové: СУСЛОВА, А. П.: *Годы близости с Достоевским. Дневник – Повесть – Письма*. Москва: РОССЛИТ, 1991, 192 s. ISBN 5-86508-006-7.

souvislosti bychom chtěli poukázat na Dostojevského obdiv k emigrantům. Tím, že spisovatel dokázal přežít v zahraničí nejdéle čtyři roky, projevoval vůči Rusům žijícím dlouhodobě v cizí zemi respekt. Na stránkách *Deníku spisovatele* vyjadřuje svůj obdiv ke spisovateli A. I. Gercenovi (později i soustrast s úmrtím Gercenovy dcery Jelizavety), i když se s ním názorově rozcházeli.²⁶

Manželé Dostojevští navštívili Německo, Itálii, Švýcarsko i Česko. V zahraničí Dostojevskij pozitivně vnímal výtvarné umění, hudbu a literaturu, v Drážďanech navštívil světoznámou galerii Zwinger²⁷, v níž obdivoval díla Rafaela (*Sixtinská Madonna*),²⁸ Tiziana (*Daňový peněz*), Murilla (*Madonna s dítětem*), Battoniho (*Kající se Magdalena*) a dalších²⁹; a také galerii v Bazileji, kde poprvé uviděl obraz Hanse Holbeina ml. (*Mrtvý Kristus*). Tento obraz v něm na základě vzpomínek manželky Anny Grigorjevny zanechal tíživý dojem až do takové míry, že před ním stál jako přikovaný.³⁰ Cizí prostředí na spisovatele zapůsobilo do takové míry, že o svých dojmech z Holbeinova obrazu promluvil v románu *Idiot*.

Negativně na Dostojevského působilo nevlídné počasí a jazyková bariéra v kritických situacích. V cizím prostředí citlivě vnímal vstřícnost nebo naopak neochotu lidí pomoci. Připomeňme v této souvislosti neschopnost spisovatele domluvit se s lékaři, když na svět měla přijít jeho dcera Soňa.³¹ Situace se zlepšila po příchodu manželů do Prahy, kde pro ně jazyková bariéra již problémem nebyla, nastaly však problémy s ubytováním. Dostojevského návštěva Prahy, která se uskutečnila na doporučení spisovatelova přítele A. N. Majkova, je pro nás důle-

26 Svůj obdiv ke spisovateli A. I. Gercenovi Dostojevskij vyjádřil na stránkách *Deníku spisovatele* za rok 1873 v části *Lidé zašlých časů*, nazývaje jej reflexivním typem. Podle Dostojevského se Gercen projevoval jako Rus, i když žil v emigraci: „*Это был художник, мыслитель, блестящий писатель, чрезвычайно начитанный человек, остроумец, удивительный собеседник (говорил он даже лучше, чем писал) и великодушный рефлексёр. Рефлексия, способность сделать из самого глубокого своего чувства объект, поставить его перед собой, поклониться ему и сейчас же, пожалуй, и насмеяться над ним, была в нем развита в высшей степени. Без сомнения, это был человек необыкновенный [...]*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1973, s. 9.

27 Ve *Vzpomínkách* Dostojevského manželky Anny Grigorjevny je uvedeno: „*Федор Михайлович очень любил Дрезден, главным образом за его знаменитую картинную галерею и прекрасные сады его окрестностей, и во время своих путешествий непременно заезжал туда.*“ ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания.* Москва: Правда, 1987, s. 168.

28 V Zwingu se Dostojevskému nejvíce líbil obraz *Sixtinská Madonna*: „*Федор Михайлович выше всего в живописи ставил произведения Рафаэля и высшим его произведением признавал Сикстинскую мадонну.*“ ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания.* Москва: Правда, 1987, s. 170.

29 Blíže viz ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания.* Москва: Правда, 1987, s. 170–171.

30 „*Картина произвела на Федора Михайловича подавляющее впечатление, и остановился перед нею как бы пораженный. [...] Когда минут через пятнадцать – двадцать я вернулась, то нашла, что Федор Михайлович продолжает стоять перед картиной как прикованный. В его взволнованном лице было то как бы испуганное выражение, которое мне не раз случалось замечать в первые минуты приступа эпилепсии.*“ ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания.* Москва: Правда, 1987, s. 186.

31 Blíže viz ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания.* Москва: Правда, 1987, s. 193–195.

žitou z hlediska našeho prostředí. Podle Františka Kautmana by se Dostojevskij k tomuto kroku spontánně nerozhodl. V Praze nakonec zůstal jenom několik dnů, protože nemohl najít vhodný byt pro sebe a svoji rodinu. Dostojevského jedinou návštěvu Prahy a tím jeho přímý kontakt s českým prostředím považuje František Kautman za rozhodující moment v recepci osobnosti a tvorby spisovatele u nás.³² Ve srovnání s Dostojevským N. S. Leskov české prostředí navštívil celkově třikrát.³³ Na rozdíl od Leskova, který českému prostředí věnoval povídku *Alexandrit*, Dostojevskij české prostředí reflektuje jen v zápiscích a dopisech. Dostojevského poznámky o Čechách, Leskovova povídka *Alexandrit* a Puškinovy *Zpěvy západních Slovanů* mají dle Vladimíra Kostřici pro české prostředí srovnatelný význam.³⁴

Poslední cesty Dostojevského do zahraničí se vážou k 70. letům 19. století, kdy nadále se zhoršující zdravotní stav přiměl spisovatele vyhledat pomoc u berlínských odborníků a uskutečnit cesty do lázeňského města Ems. O pobytu v lázních v Emsu v letech 1876 a 1880 Dostojevskij zpětně informoval také čtenáře na stránkách *Deníku spisovatele*. Ve stati *Cesty do zahraničí* (rus. orig. *Выезд за границу*)³⁵ cestu do Emsu blíže popsal. Hned na začátku příslušné kapitoly uvádí: „*Два месяца уже не беседовал с читателем. Выдав июньский № (которым заключилось полгода моего издания), я тотчас же сел в вагон и отправился в Эмс – о, не отдыхать, а затем, зачем в Эмс ездят.*“³⁶ V textu nechybí slova omluvy čtenářům za dvouměsíční odmlku, a to tím, že *Deník* není vždy zaměřen zcela na veřejnost, ale také na spisovatele samotného.³⁷ V další stati *Co v lázních pomáhá: voda či dobrý tón?* (rus. orig. *Что на водах помогает: воды или хороший тон?*)³⁸ se k pobytu v lázních Ems ještě jednou vrací, ne však popisem města, ale vzpomínkou na davy bohatých lidí a na svoji samotu.³⁹

32 KAUTMAN, F.: *Boje o Dostojevského*. Praha: Svět sovětů, 1966, s. 10–11.

33 Pobyt v českém prostředí se u Leskova spojoval s pobytem v Mariánských Lázních. Na třetí cestu do Prahy však Leskovovi zůstaly špatné vzpomínky – s hotelovým pokojem nebyl spokojen, protože byl příliš prosluněný. Navíc si na židli zapomněl sako a když se vrátil, zjistil, že mu chybějí peníze a doklady. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Proti proudu. Studie o N. S. Leskovovi*. Brno: Sprint-Print, 1992, s. 12.

34 Srov. KOSTŘICA, V.: *Studie z ruské klasické literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 132.

35 *Deník spisovatele* za červenec a srpen 1876, I. kapitola, I. část.

36 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь*. Ленинград: Наука, 1981, s. 54.

37 „*И уж конечно, все это слишком личное и частное, но дело в том, что я пишу иногда мой «Дневник» не только для публики, но и для себя самого [...]*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь*. Ленинград: Наука, 1981, s. 54.

38 *Deník spisovatele* za červenec a srpen 1876, IV. kapitola, I. část.

39 „*[...] нельзя и теперь ничего представить лучше этой праздной толпы обеспеченных людей, которые, если б не толкались теперь на водах, то наверно не знали бы, что делать и как изломать свой день. Хорошие отдельные личности – это так, это еще можно найти и в этой толпе, но в целом – в целом она не стоит не только каких-нибудь особых похвал, но даже особого внимания!*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.:

6.1.2 Zimní poznámky o západní civilizaci a evropské téma

Esejistické dílo *Zimní poznámky o letních dojmech* je interpretováno jako pretext k *Deníku spisovatele*, zejména z hlediska zpracování tématu Ruska a Evropy. Od prvních stránek *Zimních poznámek o letních dojmech* je možné pozorovat ve spisovatelově vnímání Západu ambivalenci: na jedné straně obdiv k hodnotám francouzské a německé literatury; na straně druhé odhalení zásadních problémů soudobé anglické a francouzské společnosti, jimiž byly alkoholismus, prostituce a lichvářství.

Z hlavního města Německa nabývá Dostojevskij nakonec stejný dojem jako z Petěrburgu. Uvádí, že Berlín má na něj „*кислое впечатление*“⁴⁰ a že na získání takového dojmu nemusel nikam jezdit: „[...] *приехав в него, не выспавшись, желтый, усталый, изломанный, вдруг с первого взгляда заметил, что Берлин до невероятности похож на Петербург.*“⁴¹ Nebo, jak uvádí dále: „*Фу ты, бог мой, думал я про себя: стоило ж себя двое суток в вагоне ломать, чтоб увидеть то же самое, от чего ускакал?*“⁴² V Drážďanech na Dostojevského špatně zapůsobilo chování žen „[...] *ничего нет противнее типа дрезденских женщин [...]*“⁴³, s odstupem času však uznává, že by Němky vnímal jinak, a to více v pozitivním smyslu.

V souvislosti s Kolínem Dostojevskij zmiňuje dvě místa – kolínský most a rýnskou katedrálu, jejíž krásu si uvědomil až napodruhé: „[...] *в этот первый раз собор мне вовсе, не понравился: мне показалось, что это только кружево, кружево и одно только кружево [...]*“⁴⁴. Do zmíněných architektonických dominant přenáší vnímání německé mentality, když uvádí, že Němci jsou až příliš hrdí na kolínský most: „*Мост, конечно, превосходный, и город справедливо гордится им, но мне покажется, что уж слишком гордится.*“⁴⁵ Což přechází až do Dostojevského vnímání nadřazenosti německého etnika v myšleném dialogu s Němcem.⁴⁶ Londýn

Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь. Ленинград: Наука, 1981, s. 85.

40 Dostojevskij doslova uvádí: „*Берлин, например, произвел на меня самое кислое впечатление, и пробыл я в нем всего одни сутки.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 47.

41 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 47.

42 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 47.

43 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 47.

44 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 48.

45 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 48.

46 „*Ты видишь наш мост, жалкий русский, – ну так ты червь перед нашим мостом [...] Червь возьми, – думал я, – мы тоже изобрели самовар... у нас есть журналы... у нас делают офицерские вещи... у нас...*“

na Dostojevského rovněž zapůsobil negativním dojmem, a to zejména alkoholiismem a prostitutí.⁴⁷ Na druhou stranu spisovatele překvapila krása tamních žen.⁴⁸

Ve srovnání s Berlínem, Drážďany a Kolínem nejdelší období, téměř tři týdny, Dostojevskij prožil v Paříži. Opět zdůrazňuje svoji touhu a očekávání, s nimiž cestu na Západ podnikl.⁴⁹ S Evropou si spisovatel ztotožnil Francii, protože zejména s Francií se mu spojuje prozaická tvorba George Sandové nebo filozofie utopických socialistů; zejména Fouriera, Saint-Simona a Owena. Následují Dostojevského myšlenky o vlivu Evropy a evropského myšlení na Rusy. „Господи, да какие же мы русские? [...] Действительно ли мы русские в самом деле? Почему Европа имеет на нас, кто бы мы ни были, такое сильное, волшебное, призывное впечатление?“⁵⁰ Dostojevskij si uvědomuje, že více klíčových osobností ruských dějin mělo evropský původ. Na druhé straně obyčejný ruský člověk sehrál důležitou roli a uvádí příklad A. S. Puškina, jehož chůvou byla Arina Rodionovna, bez které by se Puškin pravděpodobně nestal Puškinem.⁵¹

Odlíšný postoj F. M. Dostojevského pozorujeme v souvislosti se střední Evropou. Jak bylo uvedeno výše, ve středoevropském prostředí spisovatele upoutala názorová blízkost – slavyjanofilství. Již v *Zimních poznámkách o letních dojmech* Dostojevskij poukazuje na to, že slavyjanofilství se rozvíjí i jinde, a tedy svou tradici má i v jiném než v ruském prostředí: „Ведь не с неба же, в самом деле, свалилось к нам славянофильство, и хоть оно и сформировалось впоследствии в московскую затею, но ведь основание этой затеи пошире московской формулы и, может быть, гораздо глубже залегает в иных сердцах, чем оно кажется с первого взгляда. Да и у москочевских-то, может быть, пошире их формулы залегает.“⁵²

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 48–49.

47 Srov. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 70–71.

48 Srov. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 71.

49 „Как это вот я увижу наконец Европу, я, который бесплодно мечтал о ней почти сорок лет, я, который еще с шестнадцати лет, и пресерьезно, как Белопяткин у Некрасова, бежать хотел в Швейцарию [...]“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 51.

50 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 51.

51 „Ведь грустно и смешно в самом деле подумать, что не было б Арины Родионовны, няньки Пушкина, так, может быть, и не было б у нас Пушкина. Ведь это вздор? Неужели же не вздор? [...] А уж Пушкин ли не русский был человек!“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 51.

52 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 52.

6.1.3 Rusko versus Západ na stránkách *Deníku spisovatele*

Tematika Ruska a Západu neboli Ruska a Evropy představuje jedno ze stěžejních témat *Deníku spisovatele*. Jak bylo výše uvedeno, střední Evropu jako takovou Dostojevskij koncepčně nevymezuje, protože v jeho pojetí představovala součást západní Evropy. Z hlediska struktury *Deníku spisovatele* můžeme konstatovat, že tematika vztahu Ruska a Evropy není rovnoměrně zastoupena ve všech fázích vzniku *Deníku*. V první fázi je téma jen naznačeno v podobě souvislostí s tématem emigrace, ve druhé fázi se téma podrobněji rozvádí do čtyř rovin, avšak v poslední fázi vydávání *Deníku spisovatele* se k němu Dostojevskij již nevrací, téma tak pro čtenáře zůstává otevřeno.

K akcentaci negativního postoje k západní civilizaci dochází ve druhé fázi vzniku *Deníku spisovatele*, v letech 1876–1877. Zejména v této fázi vzniku *Deníku* se Dostojevského názory podle nás promítají do čtyř rovin, můžeme je pozorovat v rovině religiózní, sociální, politické a v neposlední řadě v rovině tradičních hodnot. Tři z nich – sociální rovina, politická rovina a rovina tradičních hodnot – mají svůj pretext v esejistickém díle *Zimní poznámky o letních dojmech*.

Tematika vztahu Ruska a Západu přivádí Dostojevského na stránkách *Deníku spisovatele* k rozšíření tématu na religiózní úroveň. Připomeňme, že Dostojevskij nebyl ortodoxním věřícím, odmítal hierarchii a institucionalizaci církve. Spisovatele zajímalo především konání dobra, právě proto náboženství vnímal z filozofického a etického hlediska. O pochybnostech o víře otevřeně psal v dopisu N. D. Fonvizinové z roku 1854: „Я скажу Вам про себя, что я – дитя века, дитя неверия и сомнения до сих пор и даже (я знаю это) до гробовой крышки.“⁵³ V uvedeném dopisu Dostojevskij kromě pochybností dále uvádí, že nic krásnějšího, než víra v Krista na světě nemůže být.⁵⁴

Statě z *Deníku spisovatele* týkající se náboženské otázky nemají svůj pretext, protože v esejích *Zimní poznámky o letních dojmech* se Dostojevskij náboženství nevěnoval. V souvislosti s Dostojevského negativním postojem vůči západní civilizaci zahrnuje religiózní rovina kritiku katolictví, protestantismu, problematiku sektářství a rozdrobenosti. Dostojevskij poukazuje na řadu problémů římského katolictví: odvrácení se církve od obyčejných lidí, její možnost ovlivnit politické dění, ale také schopnost manipulovat lidmi. Dále poukazuje na vyhraněnost západních církví: postavení katolické církve vůči protestantismu a protestantismu vůči kato-

53 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Публицистика и письма. Письма 1832–1859. Ленинград: Наука, 1985, s. 176.

54 О Kristovi Dostojevskij píše: „нет ничего прекраснее, симпатичнее, разумнее, мужественнее и совершеннее Христа, и не только нет, но с ревнивою любовью говорю себе, что и не может быть.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Публицистика и письма. Письма 1832–1859. Ленинград: Наука, 1985, s. 176.

lické církvi. Pokud by zanikl katolicismus, zanikl by podle Dostojevského i protestantismus, protože svojí podstatou a zaměřením protestuje proti katolické církvi.⁵⁵

Nadějí pro lidi by měla být podle Dostojevského třetí idea, idea slovanská, která se zrodila na Východě a v řešení tzv. východní otázky sehráje podle spisovatele ještě důležitou roli: „*А между тем на Востоке действительно загорелась и засияла небывалым и неслыханным еще светом третья мировая идея – идея славянская, идея нарождающаяся, – может быть, третья грядущая возможность разрешения судеб человеческих и Европы.*“⁵⁶ Tím, že Dostojevskij definuje tři ideje (katolickou, protestantskou, slovanskou) a uvádí tři možnosti řešení tzv. východní otázky, nás opět odkazuje na tzv. trinititu, triadickou koncepci Dostojevského světónázoru a symboliku tří, která se v Dostojevského tvorbě tolik opakuje.

Sociální neboli společenská rovina zahrnuje Dostojevského postoje ke každodennímu životu Rusů v zahraničí a jejich vztahu k mateřskému jazyku. Ve stati *Ruština či francouzština?* (rus. orig. *Русский или французский?*),⁵⁷ která se tematicky vztahuje k pobytu v německých lázních Ems, spisovatel poznává krajany na základě specifického způsobu vyjadřování – smíšeniny ruského a francouzského jazyka.⁵⁸ Uvádí, že Rusové mezi sebou nemluví rusky, ale špatnou francouzštinou: „*В Эмсе же вы различаете русских, разумеется, прежде всего по говору, то есть по тому русскому-французскому говору, который свойствен только одной России и который даже иностранцев начал уже повергать в изумление.*“⁵⁹ Dostojevského nepřekvapuje, že Rusové mezi sebou nemluví rusky, ale fakt, že si o sobě myslí, že francouzsky mluví dobře.⁶⁰ Chování Rusů za hranicemi svojí vlasti spisovatel

55 „Германия, только и делавшая, что протестовавшая, сама своего нового слова совсем еще не произнесла, а жила лишь все время одним отрицанием и протестом против врага своего так, что, например, весьма и весьма может случиться такое странное обстоятельство, что когда Германия уже одержит победу окончательно и разрушит то, против чего девятнадцать веков протестовала, то вдруг и ей придется умереть духовно самой, вслед за врагом своим, ибо не для чего будет ей жить, не будет против чего протестовать.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август. Ленинград: Наука, 1983, s. 8.

56 Slovanskou ideu Dostojevskij nazývá novým elementem a živlem, který se zatím ještě neprojevil. „*Всем ясно теперь, что с разрешением Восточного вопроса двинется в человечество новый элемент, новая стихия, которая лежала до сих пор пассивно и косно и которая, во всяком случае и наименее говоря, не может не повлиять на мировые судьбы чрезвычайно сильно и решительно.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август. Ленинград: Наука, 1983, s. 9.

57 *Deník spisovatele* za červenec – srpen 1876, III. kapitola, I. část.

58 Tendence mísit ruský a francouzský jazyk byla přítomna v ruské společnosti již dříve, na tento negativní jev poukazuje prostřednictvím postavy Čackého A. S. Gribojedov v dramatu *Ноге з гоштини*: „*Господствует еще смешенье языков: // Французского с нижегородским?*“ ГРИБОЕДОВ, А. С.: Сочинения. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1956, s. 48.

59 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь. Ленинград: Наука, 1981, s. 77.

60 „*Но для меня вовсе не то удивительно, что русские между собою говорят не по-русски (и даже было бы странно, если б они говорили по-русски), а то удивительно, что они воображают, что хорошо говорят*

jednoznačně odsoudil, protože tím zahanbují jen sami sebe, navíc o sobě vytváří v očích cizinců negativní obraz. V následující stati s názvem *Jakým jazykem by měly mluvit budoucí opory vlasti?* (rus. orig. *На каком языке говорить отцу отечества?*)⁶¹ Dostojevskij téma rozvíjí do oblastí výchovy a vzdělávání dětí, přičemž zdůrazňuje potřebu osvojování mateřského jazyka v rodinách prostřednictvím ruských chův, ale také na školách, kde výuka ruštiny upadá.

Na politické úrovni Dostojevskij poukazuje na několik zásadních problémů, jimiž jsou šíření myšlenek komunismu, demagogie a manipulaci s lidmi. Ve stati *Vize o Evropě* (rus. orig. *Мечты о Европе*)⁶² podle Dostojevského lidé nepoznají podstatu sociálních idejí, jež se v pojetí lidí redukuje jen na touhu okrást soukromníky. Vlivu sociálních idejí Evropa dle spisovatele již podlehla: „*Уж и теперь социализм проел Европу, а к тому времени уже подточит все окончательно.*“⁶³ Dostojevskij předpovídá, že komunismus se stane formou vlády mnohem dříve, než si myslíme a nebude jednoduché jej změnit: „*Не захочет ни за что республика, перейдя в коммунизм, уничтожиться.*“⁶⁴

Dostojevskij se vrací k demagogii, ale ne v souvislosti s církví, ale v souvislosti s vlivem vůdců. Dostojevskij odsuzuje mínění lidí a jejich idealizované představy o Evropě. Ve stati *Vize o Evropě* si klade otázku, jestli v Evropě nenastal ještě větší rozklad než v Rusku. Dostojevského zneklidňuje osamocenenost Ruska v Evropě, proto se několikrát v textu *Deníku* zamýšlí nad rolí země a jejich obyvatel v Evropě.

V rovině tradičních hodnot se Dostojevskij dotýká problematiky západních hodnot v ruském prostředí – literatury a architektury. Podle Dostojevského se v těchto souvislostech jedná o přínos Západu, na druhou stranu ve stati s názvem *Můj Paradox* (rus. orig. *Мой парадокс*)⁶⁵ přináší názory Evropanů na Rusko a Rusy. Uvádí, že Evropané na ně nahlíží s nedůvěrou a opovržením, a zejména pro radikalizaci názorů jsou považováni za lidi inklinující ke krajním idejím, za revolucionáře, barbary nebo dokonce Huny.⁶⁶ Dostojevskij kriticky hodnotí snahy západníků,

по-французски.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь.* Ленинград: Наука, 1981, s. 78.

61 *Deník spisovatele* za červenec – srpen 1876, IV. kapitola, I. část.

62 *Deník spisovatele* za březen 1876, I. kapitola, IV. část.

63 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 87.

64 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 87.

65 *Deník spisovatele* za červen roku 1876, II. kapitola, I. část.

66 Dostojevskij uvádí: „*Они видят в нас скорее варваров, шатающихся по Европе и радующихся, что что-нибудь и где-нибудь можно разрушить, – разрушить лишь для разрушения, для удовольствия лишь поглядеть, как всё это развалится, подобно орде дикарей, подобно гуннам, готовым пахлынуть на древний Рим и разрушить святыню, даже без всякого понятия о том, какую драгоценность они истребляют.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь.* Ленинград: Наука, 1981, s. 38.

kteří se snažili evropské myšlení prosazovat v Rusku, kde však byla situace jiná. Nakonec Dostojevskij dává za pravdu Apollonu Grigorjevovi, který se vyjádřil, že pokud by Bělinskij žil o něco déle, názorově by se přidal ke slavjanofilům.⁶⁷

Dostojevského názory a postoje k západní civilizaci oslovují čtenáře i v dnešní době. V roce 2010 byl na Slovensku publikován soubor statí *Rusko a Európa* s podtitulem *Z Denníku spisovatele*.⁶⁸ Jedná se o tematický výbor statí z *Deníku spisovatele* z let 1876 a 1877 pojednávajících o vztahu Ruska a Evropy. V českém prostředí podobný tematicky zaměřený výbor z *Deníku spisovatele* zatím bohužel nevznikl.

6.1.4 *Zimní poznámky o letních dojmech* jako pretext k *Deníku spisovatele*

Esejistické dílo *Zimní poznámky o letních dojmech* považujeme ve vztahu k *Deníku spisovatele* za jeho pretext, a to nejen z hlediska tématu, ale i z hlediska žánru. Co se týče *Zimních poznámek*, ty představují nejdelší ucelené Dostojevského esejistické dílo publikované před vydáním *Deníku spisovatele*.

Z hlediska zpracování tématu Ruska a Evropy pozorujeme v *Zimních poznámkách o letních dojmech* ambivalenci. Ambivalentní postoje Dostojevského se projevují v souvislosti s vlivy západoevropské civilizace na ruské prostředí, kdy například připouští cizí původ A. S. Puškina, na druhou stranu zohledňuje působení ruského prostředí, v případě Puškina působení jeho chůvy Ariny Rodionovny Matvejevové. V *Deníku spisovatele* se tato ambivalence ve vnímání Evropy zdůrazňuje a dále se rozvíjí.

U obou děl se jedná o vzájemně na sebe navazující statě esejistického charakteru, jež jsou vnitřně propojeny. V *Zimních poznámkách o letních dojmech* cirkulují dojmy z devíti evropských měst – Berlína, Drážďan, Kolína, Paříže, Londýna, Luzernu, Ženevy, Milána a Benátek – v rovině společenské. Jak jsme mohli vidět, největší prostor Dostojevskij věnuje Francii a Paříži. V *Deníku spisovatele* se jeho osobní kontakt se Západem sice zužuje na lázeňské město Ems, avšak problematika vztahu Ruska a Evropy se rozšiřuje i o další aspekty, religiózní a politické.

67 Slovy F. M. Dostojevského: „Недаром сказал Аполлон Григорьев, тоже говоривший иногда довольно чувткие вещи, что ,если б Белинский прожил доле, то наверно бы примкнул к славянофилам“. В этой фразе была мысль.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь. Ленинград: Наука, 1981, s. 42.

68 Výbor byl natolik populární, že vyšel ve dvou vydáních: DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Rusko a Európa. Z Denníku spisovatele*. 1. vyd. Bratislava: Európa, 2010, 144 s. ISBN 978-80-89111-66-4; DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Rusko a Európa. Z Denníku spisovatele*. 2. vyd. Bratislava: Európa, 2016, 144 s. ISBN 978-80-89666-30-0.

Dalším společným jmenovatelem obou děl je charakter dialogu, jehož náznaky můžeme pozorovat již v *Zimních poznámkách o letních dojmech*. Připomeňme si dialog Dostojevského s kolemjdoucím Němcem v souvislosti s kolínským mostem: „*Ты видишь наш мост, жалкий русский, – ну так ты червь перед нашим мостом [...] Черт возьми, – думал я, – мы тоже изобрели самовар... у нас есть журналы... у нас делают офицерские вещи... у нас...*“⁶⁹ Tento dialog však probíhá v hypotetické rovině, Dostojevskij si jej domýšlí na základě výrazu v obličeji kolemjdoucího Němce. V *Deníku spisovatele* mají podle nás charakter dialogu statě, v nichž vystupuje tzv. paradoxalista (rus. парадоксалист).⁷⁰ V uvedených statích můžeme sledovat pásmo spisovatele a jeho oponenta. Dialog se primárně pojí s filozofií a jako původně antický literární žánr nacházející se na rozhraní tří literárních rodů – epiky, lyriky a dramatu – patří mezi žánry pomezí. Charakter dialogu mají v *Deníku spisovatele* také statě, ve kterých Dostojevskij navazuje kontakt se čtenářem.

Jako další společný znak obou děl představuje kontakt se čtenářem. V *Zimních poznámkách o letních dojmech* se Dostojevskij obrací ke čtenáři hned na začátku slovy: „*Вот уже сколько месяцев толкуете вы мне, друзья мои, чтоб я описал вам поскорее мои заграничные впечатления, не подозревая, что вашей просьбой вы ставите меня просто в тупик.*“⁷¹ Kontakt se čtenáři je udržován v náznacích v celém díle. V *Deníku spisovatele* se kontakt Dostojevského se čtenářem uskutečňuje formou odpovědi na dopis, jenž autor do svého *Deníku* vkládá, nebo formou reakcí na ohlasy v obecné rovině.

6.2 Obraz Petěrburgu a Dostojevského *Deník spisovatele*

Petěrburg, mnohdy nazýván „*ruskými Aténami*“⁷², fascinoval svou velkolepostí mnohé spisovatele 19. století. Jeho památky a architekturu zachycovali ve své tvorbě A. S. Puškin, M. J. Lermontov, F. M. Dostojevskij; rušné petrohradské třídy ožívaly v tvorbě N. V. Gogola, A. Bělého a dalších.

Fjodor Michajlovič Dostojevskij prožil v Petěrburgu více než třetinu svého života. I když Petěrburg nebyl rodným městem spisovatele, v kontextu jeho života

69 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 48–49.

70 Jedná se o statě *Paradoxalista* (rus. orig. *Парадоксалист*) a *Co potáhá v lázních: léčivé vody nebo bontón?* (rus. orig. *Что на водах помогает: воды или хороший тон?*).

71 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 46.

72 Vyjádření N. P. Anciferova o Petěrburgu „*Петербурге – это русские Афины. Стольный город русской духовной культуры [...]*“ původně pochází z jeho deníkových zápisků. Citováno dle АНЦИФЕРОВ, Н. П.: *Непостижимый город. Душа Петербурга. Петербург Достоевского. Петербург Пушкина.* Санкт-Петербург: Лениздат, 1991, s. 6.

a tvorby hrál důležitou roli. Topos Petěrburgu spojuje většinu Dostojevského děl, proto je považován za *genia loci*. Budeme se věnovat obrazu Petěrburgu jako domova v pojetí F. M. Dostojevského a v souvislosti s místy, s nimiž je spjata biografie spisovatele. Zaměříme se na obraz Petěrburgu v Dostojevského pozdním díle *Deník spisovatele*.

Cílem bude odpovědět na tyto otázky: jak Dostojevskij Petěrburg vnímal, byli pro něj domovem nebo jen místem, kde se odehrávají vnitřní dramata jeho postav; jakou funkci zaujímá obraz Petěrburgu v *Deníku spisovatele* jako celku a v jeho dílčích částech, z hlediska literárního žánru budeme sledovat propojenost tematiky Petěrburgu s konkrétním žánrem a tím i podmíněnost jeho výběru.

O domově se Dostojevskij explicitně nevyjadřuje. Za svůj domov považoval Petěrburg, ale i celé Rusko. Touha spisovatele po domově se projevila zejména po odloučení od domova, a to na nucených pracích, kde nebylo možné psát; nebo v zahraničí, když u něj zesílily pocity ztráty inspirace. Vnímání domova se u spisovatele proto pohybuje spíše v metaforické poloze.

Rodným městem F. M. Dostojevského byla Moskva, díky svému otci, který pracoval v nemocnici pro chudé, z níž spisovatel viděl především její odvrácenou tvář. Dalším důležitým místem v životě Dostojevského byla rodinná usedlost, rodinný statek Darové (rus. Даровое), jenž původně patřil matce spisovatele. Rodina Dostojevských na něj o svátcích jezdila pravidelně.⁷³

Život na Sibiři, v Omsku, v Archangelsku a posléze v Semipalatinsku byl pro Dostojevského vyhnanstvím. Nemohl se plně věnovat své literární činnosti v takové míře jako v Petěrburgu, chyběly mu kontakty se spisovateli a literární život. Období prožitá na nucených pracích však Dostojevskij posléze nelitoval.

6.2.1 Dostojevskij v Petěrburgu a Petěrburg v Dostojevském

Problematicke vztahu F. M. Dostojevského k Petěrburgu a roli města v jeho tvorbě se již věnovali mnozí, ze sekundární literatury dotýkající se tématu, je možné poukázat na tři stěžejní monografie: především na kapitolu proslulé monografie *Непостижимый город*⁷⁴ ruského vědce N. P. Anciferova, monografii *Петербург Достоевского*⁷⁵ V. S. Birona a na monografii J. Saruchanjanové z roku 1970

73 Zmínku o požáru usedlosti najdeme v *Deníku spisovatele* z dubnu roku 1876 v části s názvem *Zmatenost a nepřesnost sporných bodů* (rus. orig. *Сбивчивость и неточность спорных пунктов*), v níž si Dostojevskij připomíná příhodu z dětství, když rodině Dostojevských usedlost téměř vyhořela.

74 АНЦИФЕРОВ, Н. П.: *Непостижимый город. Душа Петербурга. Петербург Достоевского. Петербург Пушкина*. Санкт-Петербург: Лениздат, 1991. 335 s. ISBN 5-289-00900-0.

75 БИРОН, В. С.: *Петербург Достоевского. Град на дереве Н. Кофанова*. Ленинград: Свеча, 1991. 44 s.

*Достоевский в Петербурге*⁷⁶. Rozpracování tématu ve srovnání s romány F. M. Dostojevského najdeme v článcích W. Szczukina⁷⁷, srovnání s tvorbou Charlese Dickense v odborných článcích T. Jankowské⁷⁸ a dalších. O tom, že problematika Petěrburgu může být zajímavá, svědčí učebnice o spisovatelích 19. století žijících v Petěrburgu *Петербург в жизни и творчестве русских писателей*⁷⁹ z roku 2003.

První kontakt Dostojevského s Petěrburgem se vztahuje k roku 1838, když jej do města na studium přivádí otec. Rozhodnutí rodičů pro studium na střední škole pro vojenské inženýry (rus. Инженерное училище) však Dostojevskij později považoval za chybu. Budova školy sídlila v Michajlovském zámku, bývalé rezidenci Pavla I., jako student proto znal historické události, které, jak uvádí Jevgenija Saruchanjanová, u Dostojevského ovlivnily formování prvních představ o Petěrburgu.⁸⁰ Dostojevskij ukončil vzdělání na škole v roce 1843 jako třetí nejlepší ze všech studentů.

Život v Petěrburgu Dostojevskému připadal temný, těžký až tragický.⁸¹ Jeho vztah k městu můžeme označit za ambivalentní, rovněž výrazem *Наблие*⁸²: na jedné straně zbožňování pro minulost, památky a architekturu města; na straně druhé negativní vnímání jeho odvrácené tváře – života chudých, bezdomovců a alkoholiků. Kromě korespondence se Dostojevskij o Petěrburgu vyjadřoval na stránkách esejistického díla *Petrohradské snění ve verších a v próze*. V Petěrburgu se vždy cítil ztracený a město pro něj zůstalo zahaleno rouškou tajemství: „*Еще с детства, почти затерянный, заброшенный в Петербурге, я как-то боялся его; Петербург, не знаю почему, для меня всегда казался какою-то тайной.*“⁸³

Petěrburg v Dostojevském vzbuzoval ambivalentní emoce, někdy strach a hrůzu: „*Мне кажется, это самый угрюмый город, какой только может быть на*

76 САРУХАНИЯН, Е.: *Достоевский в Петербурге*. Ленинград: Лениздат, 1970. 272 s.

77 SZCZUKIN, W. *Petersburg a twórczość Fiodora Dostoiewskiego*. In: *Rocznik Komisji Historycznoliterackiej*. 1984. XXI, s. 107–119.

78 JANKOWSKA, T.: *O wzajemnych relacjach kategorii przestrzeni i postaci w tekście miasta Charlesa Dickensa i Fiodora Dostoiewskiego*. In: *Przegląd rusycystyczny*. 2013. Nr. 3, s. 45–55.

79 ГЛАЗУНОВА, О. И.: *Петербург в жизни и творчестве русских писателей*. Санкт-Петербург: Златоуст, 2003. 455 s. ISBN 5-86547-308-5.

80 САРУХАНИЯН, Е.: *Достоевский в Петербурге*. Ленинград: Лениздат, 1970, s. 12.

81 V Dostojevského korespondenci je na několika místech uvedeno, že toto město může člověka zničit, o čemž svědčí například dopis staršímu bratru Michailu Michajloviči ze 7. října 1846: „*Петербурге ад для меня. Так тяжело, так тяжело здесь жить*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Публицистика и письма. Письма 1832–1859*. Ленинград: Наука, 1985, s. 127.

82 Tímto termínem označuje Ivo Pospíšil ambivalentní vnímání amerického prostředí a ruského jazyka v románu *Polní výzkum ukrajinského sexu* (1998, čes. 2001) ukrajinské spisovatelky Oxany Zabužko (*1960). Srov. POSPÍŠIL, I.: *Studie o literárních směrech a žánrech*. Banská Bystrica: Filologická fakulta UMB, 2004, s. 45.

83 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Письма. 1832–1859*. Ленинград: Наука, 1985, s. 127.

*свеме!*⁸⁴ Jindy byl Petěrburg pro spisovatele tím městem, do něhož se po uplynutí trestu na nucených pracích toužil vrátit. Touha po životě v tehdejší hlavním městě vrcholila netrpělivostí a negativním vnímáním Tveri, kde Dostojevskij čekal na povolení vrátit se domů. Za povolení a možnost vrátit se byl carovi do konce života vděčný, mnozí ho však za to kritizovali. Dostojevskij si pronajímal byty na rohu ulice, vždy nedaleko kostela. Byt si spisovatel vybíral tak, aby mu do pokoje svítila pouliční lampa a ušetřil tak peníze za svíčky. Jeho prvním spolupodlícím byl lékař Riesenkampf, jenž se ke spisovateli nastěhoval na prosbu jeho staršího bratra Michaila Michajloviče. Později, v letech 1844–1846 s Dostojevským bydlel spisovatel Dmitrij Grigorovič.⁸⁵

Touha po domově silně zaznívá v průběhu Dostojevského života v zahraničí, nejedná se přitom o konkrétní město, ale o celé Rusko. Dostojevskij se obával ztráty inspirace, toužil po kontaktu s Ruskem. Negativní dojmy ze západoevropské civilizace, v níž kromě umění Dostojevskij neviděl nic pozitivního, jej v roce 1863 podnítily k napsání esejistického díla *Zimní poznámky o letních dojmech*. Zejména v tomto díle se projevuje vnímání Ruska jako domova. K vyjádření vztahu k Petěrburgu posloužilo F. M. Dostojevskému až jedno z posledních děl – *Deník spisovatele*.

Na základě charakteru tvorby F. M. Dostojevského je možné konstatovat, že Petěrburg spojuje téměř všechna díla spisovatele. Byl místem, kde se odehrávají dramata malého člověka Makara Děvuškina, ponížených a uražených, Petěrburg způsobil rozdvojení osobnosti Goljadkina, jenž si v mysli vytvořil dvojníka, podnítil zrození člověka z podzemí (rus. подпольный человек), zklamání dokonale krásného člověka Myškina (rus. положительно прекрасный человек), vytvoření ideje studenta Raskolnikova. Petrohrad se stal městem, kde člověk věřící v ideál jako Don Quijote dospívá k deziluzi.

V postavě Makara Děvuškina z novely *Chudí lidé* (1846) pozorujeme obraz člověka toulajícího se petěrburgskými ulicemi, na kterých potkává různé typy lidí – úředníky, opilce, prostitutky nebo flašinetáře. Dle Jevgenije Saruchanjanové se úloha Petěrburgu od vydání spisovatelova debutu mění, stává se z něj jakoby svébytná postava: „*Роман «Бедные люди» положил начало тому, что впоследствии получило название «Петербург Достоевского».*“⁸⁶ Na spjatost novely *Dvojník* s Petěrburgem Dostojevskij poukázal již jejím podtitulem *Petrohradská poéma*. Podle Alexandra Bloka byl však s Petěrburgem nejvíce spjat román *Výrostek*.⁸⁷ Na druhé straně k zdůraznění toposu Petěrburgu dochází v dílech pohybujiících se žánrově

84 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873*. Ленинград: Наука, 1980, s. 111.

85 САРУХАНЫАН, Е.: *Достоевский в Петербурге*. Ленинград: Лениздат, 1970, s. 28–34.

86 САРУХАНЫАН, Е.: *Достоевский в Петербурге*. Ленинград: Лениздат, 1970, s. 46.

87 САРУХАНЫАН, Е.: *Достоевский в Петербурге*. Ленинград: Лениздат, 1970, s. 219.

na pomezí, a to v cyklu esejisticky laděných fejetonů *Petrohradské snění ve verších a v próze* (1861) publikovaných v časopisu *Čas* a v díle *Deník spisovatele*.

6.2.2 Petěrburg a *Deník spisovatele*

Z hlediska tématu Petěrburgu považujeme za pretext k *Deníku spisovatele* zejména esejistické dílo *Petrohradské snění ve verších a v próze*. V esejích Petěrburg nevystupuje jen ve funkci pozadí, ale stává se dominantou díla. Stejnou tendenci pozorujeme i v *Deníku spisovatele*.

Deník spisovatele představuje svým charakterem dílo syntetické, polygenerické vznikající ve třech fázích téměř pět let.⁸⁸ Ve všech fázích vydávání *Deníku* najdeme pomezí žánry, jimiž jsou eseje, fejetony, memoáry a další, ale jen v první a druhé fázi do něj Dostojevskij vkládal i žánry umělecké literatury.

V *Deníku spisovatele* rozlišujeme dvě funkce Petěrburgu – ve funkci pozadí a ve funkci ústředního tématu díla. Jako pozadí odehrávajících se společenských událostí vnímáme Petěrburg v částech o šířících se sektách redstockistů a štungistů⁸⁹, dále v částech věnovaných kriminálním případům Kronenberga,⁹⁰ Kairovové⁹¹ a dalších. Ve srovnání s Dostojevského romány, v *Deníku spisovatele* zejména ve fejetonech není jen kulisou, vystupuje do popředí, když se město stává ústředním tématem. Již ve třinácté části *Deníku spisovatele* z roku 1873 se nachází fejeton *Drobné obrázky* (rus. orig. *Маленькие картинки*), v němž Dostojevskij popisuje Petěrburg jako město kontrastů: na jedné straně dřevěné domy městské chudiny, na straně druhé domy bohatých měšťáků.⁹² Dále poukazuje na slavnou minulost

88 Jak již bylo uváděno, *Deník spisovatele* vznikl přibližně pět let ve třech fázích: v roce 1873 byl součástí periodika *Občan*, v letech 1876–77 vycházel jako samostatné periodikum a v roce 1880 a 1881 bylo publikováno jen jedno číslo.

89 *Lord Redstock* (rus. orig. *Лорд Редсток*), *Slůvko ke zprávě vědecké komise o spiristických jevech* (rus. orig. *Словцо об отчете ученой комиссии о спиритических явлениях*) a další. V uvedených částech zaznívají názory Dostojevského jakožto počevníka. Spisovatel přichází k závěru, že úspěch lidí jako Redstock vzniká kvůli odloučení národu od půdy.

90 Jedná se o řadu těchto statí z *Deníku spisovatele* za rok 1876: *O případu Kronenbergově* (rus. orig. *По поводу дела Кроненберга*), *Pár slov o advokátech vůbec. Mé naivní a laické představy. Pár slov o talentech vůbec i zvláště* (rus. orig. *Нечто об адвокатах вообще. Мои наивные и необразованные предположения. Нечто о талантах вообще и особенностях*), *Řeč p. Spasoviče. Obratné triky* (rus. orig. *Речь г-на Спасовича. Ловкие приемы*), *Plody* (rus. orig. *Ягодки*), *Herkulovy sloupy* (rus. orig. *Геркулесовы столпы*), *Rodina a naše svátosti. Pár slov na závěr o jedné mladé škole* (rus. orig. *Семья и наши святости. Заключительное слово об одной юной школе*).

91 Jmenovitě se jedná o tyto statě: *Soud a paní Kairovová* (rus. orig. *Суд и ж-жа Каирова*), *Pan obhájce a Kairovová* (rus. orig. *Г-н защитник и Каирова*), *Pan obhájce a Velikanovová* (rus. orig. *Г-н защитник и Великанова*).

92 „[...] эти деревянные, глиные домишки, еще уцелевшие даже на самых блестящих улицах рядом с громаднейшими домами и вдруг поражающие ваш взгляд словно куча дров возле мраморного палаццо.“

města, výjimečnou architekturu⁹³, kterou srovnává s nevyhraněným architektonickým stylem tehdejší současnosti⁹⁴; vidí však také nebezpečné ulice, kde člověka může srazit povoz s koňmi. Dominuje temná, pošmourná atmosféra městských ulic. Jak můžeme vidět, ambivalence Dostojevského vztahu k městu se promítá i do tohoto fejetonu z *Deníku spisovatele*.

Ve fejetonu samozřejmě nechybí popis hlavní „tepny“ Petěrburgu, Něvské třídy, s důrazem na nebezpečí: „*На днях переходил Невский проспект с солнечной стороны на теневую. Известно, что Невский проспект переходишь всегда с осторожностью, не то мигом раздавят, – лавируешь, присматриваешься, улучаешь минуту, прежде чем пуститься в опасный путь, и ждешь, чтобы хоть капельку расчистилось от несущихся один за другим, в два или три ряда, экипажей. Зимой, за два, за три дня перед рождеством, например, переходить особенно интересно: сильно рискуете, особенно если белый морозный туман с рассвета опустится на город, так что в трех шагах едва различаешь прохожего.*“⁹⁵

Dostojevskij se ve svých zápiscích i fejetonech nejednou vyjadřoval, že rád pozoruje neznámé lidi a zkoumaje jejich tváře, snaží se uhodnout, kdo jsou, čím se zabývají a jaké asi mají charakterové rysy.⁹⁶ Ve fejetonu *Drobné obrázky* popisuje život obyčejných lidí, které cestou potkává – chlapce s otcem; malé děvčátko, které si, běžíc za maminkou, stouplu na sukénku. Hlavní myšlenku fejetonu Dostojevskij akcentuje v následující, čtrnácté části *Deníku spisovatele* s názvem *Учителю* (rus. orig. *Учителю*), když reaguje na kritiku moskevského fejetonisty, který Dostojevskému vyčítal, že fejeton napsal jenom pro efekt, aby si získal co nejvíce čtenářů. Dostojevskij chtěl přitom poukázat na to, že i lidé ve skromných podmínkách mohou důstojně žít, zachovat si svou hrdost, lásku k rodině a dětem.⁹⁷

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873*. Ленинград: Наука, 1980, s. 106.

93 Architektura města je vnímána následovně: „Удивительна мне эта архитектура нашего времени. Да и вообще архитектура всего Петербурга чрезвычайно характеристична и оригинальна и всегда поражала меня, – именно тем, что выражает всю его бесхарактерность и безличность за всё время существования.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873*. Ленинград: Наука, 1980, s. 106.

94 „[...] не знаешь, как и определить теперешнюю нашу архитектуру. Тут какая-то безалаберщина, совершенно, впрочем, соответствующая безалаберности настоящей минуты.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873*. Ленинград: Наука, 1980, s. 107.

95 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873*. Ленинград: Наука, 1980, s. 105.

96 „Я люблю, бродя по улицам, присматриваться к иным совсем незнакомым прохожим, изучать их лица и угадывать: кто они, как живут, чем занимаются и что особенно их в эту минуту интересует.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873*. Ленинград: Наука, 1980, s. 111.

97 Hlavní myšlenku fejetonu *Drobné obrázky* vyjadřuje F. M. Dostojevskij v následující části *Deníku spisovatele* slovy: „в огромном большинстве народа нашего, даже и в петербургских подвалах, даже и при

Detailní popis hlavní petěrburgské třídy z Dostojevského fejetonu můžeme srovnat s popisem N. V. Gogola z jeho novely *Něvská třída*. Gogol stejně jako Dostojevskij popisuje různé typy lidí na hlavní třídě, zdůrazňuje však předměty⁹⁸, které je charakterizují: „*Все, что вы ни встретите на Невском проспекте, все исполнено приличия: мужчины в длинных сюртуках, с заложенными в карманы руками, дамы в розовых, белых и бледно-голубых атласных фединготах и шляпках. Вы здесь встретите бакенбарды, единственные, пропущенные с необыкновенным и изумительным искусством под галстук, бакенбарды бархатные, атласные, черные, как соболь или уголь [...]*“⁹⁹

V *Deníku spisovatele* může být prostředí Petěrburgu zobrazeno explicitně nebo implicitně. Explicitní zobrazení města jsme pozorovali v popisech ulic, architektury a obyvatel. Druhý způsob zobrazení Petěrburgu, a to prostřednictvím náznačků, vidíme například v povídce *Chlapec u Krista na Vánoce*. O indiciích, které se v textu této krátké povídky nacházejí a poukazují na Petěrburg, psala rovněž Jevgenija Saruchanjanová.¹⁰⁰

6.2.3 Petěrburg a otázka literárního žánru

V souvislosti s tematikou Petěrburgu v *Deníku spisovatele* je zajímavá otázka propojení tohoto tématu s konkrétním literárním žánrem. Je důležité zdůraznit fakt, že samotný *Deník spisovatele* představuje celek složený z částí. Pokud z hlediska žánru uplatníme holistický přístup a budeme na *Deník spisovatele* nahlížet jako na celek, zařadili bychom jej k žánru deníku, který svým charakterem nabízí prostor k akcentaci prostoru „mimo já“ – města, atmosféry doby nebo mezilidských vztahů. Pokud na *Deník* nahlížíme prostřednictvím jeho dílčích částí, musíme vzít v potaz i žánr těchto částí. V dané souvislosti prostor města nejvíc akcentují žánry věcné literatury, konkrétně publicistické žánry, jakým je v případě *Deníku spisovatele* fejeton. *Deník spisovatele* jako celek tak umožňuje vnímání Petěrburgu

самой скудной духовной обстановке, есть все-таки стремление к достоинству, к некоторой порядочности, к истинному самоуважению; сохраняется любовь к семье, к детям. Меня особенно поразило, что они так действительно и даже с нежностью любят своих болезненных детей; я именно обрадовался мысли, что беспорядки и бесчинства в семейном быту народа, даже среди такой обстановки, как в Петербурге, всё же пока исключения, хотя, быть может, и многочисленные, и думал поделиться этим свежим впечатлением с читателями.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Ленинград: Наука, 1980, s. 113.

98 Na základě popisu předmětů, které se stávají dominantou postav, považuje Andrej Červeňák N. V. Gogola za představitele tzv. sociálního proudu nebo také předmětného realismu (slov. tzv. sociální prúd, predmetový realizmus). Srov. ČERVEŇÁK, A.: *Zázračno literatúry I. Ruská klasika*. Nitra: Fakulta humanitních věd VŠPg, 1994, s. 16–18.

99 ГОГОЛЬ, Н. В.: *Повести*. Москва – Augsburg: im Werden-Verlag, 2002, s. 4.

100 САРУХАНЯН, Е.: *Достоевский в Петербурге*. Ленинград: Лениздат, 1970, s. 226.

v několika rovinách: vnější charakter města (architektura, obrazy ulic, obraz hlavní třídy), jeho vnitřní charakter neboli společenské události spjaty s Petěrburhem (sekty, kriminální případy), život obyvatel Petěrburgu (obrazy mezilidských vztahů drobných lidí, opilectví, úmrtnost dětí), pocity spisovatele samotného (atmosféra města, slavná minulost, temnota, nebezpečí).

Jak bylo uvedeno výše, v *Deníku spisovatele* jsou zastoupeny žánry umělecké i věcné literatury. V dílčích částech *Deníku spisovatele* tak odkrývá prostor pro zdůraznění města a atmosféry doby. Petěrburg se ve fejetonech stává hlavním tématem literárního díla, jinými slovy, „těžiště“ díla se přesouvá z postav na prostředí, tím podle nás podmiňuje autorův výběr literárního žánru.

Problematika toho, jak téma a motivy utvářejí podloží literárního žánru, se v sekundární literatuře objevuje spíše výjimečně. V monografii Iva Pospíšila z roku 1995 *Fenomén šilenství v ruské literatuře 19. a 20. století* je na třech příkladech tvorby ruských spisovatelů (A. S. Puškina, A. Pogorelského a N. S. Leskova) demonstrováno působení motivu šilenství jako žánrového katalyzátoru, jenž formuje nové žánrové podloží.¹⁰¹ Na otázku, jestli v případě Petěrburgu toto téma ovlivňuje výběr a podloží literárního žánru, bychom odpověděli kladně: ke zdůraznění prostředí si autor samozřejmě nezvolí román, ale primárně žánr, který svým charakterem popis a zaměření na prostředí umožňuje. Dostojevskij sáhl po pomezím žánru – deníku a konkrétně žánrovém typu spisovatelského deníku, protože jedno z jeho nejdůležitějších specifik, tzv. polymorfní rozpětí (termín I. Pospíšila), nabízí možnost spisovateli integrovat do žánrové struktury díla další žánry zaměřené na prostor a tím zdůraznit funkci zmiňovaného prostoru.

Petěrburg ve funkci pozadí je přítomen v krátkých publicistických žánrech, jako například statě, jejichž tematikou jsou líčení soudních procesů Kronenberga a Kairové, vyšetřování dalších kriminálních případů nebo sebevražd, které otřásl veřejností, statě o šíření sekt redstockistů a štundistů nebo statě vzpomínkového nebo apologetického charakteru vztahující se k letům spolupráce bratrů Dostojevských v časopisech *Čas* a *Epocha*. V uvedených statích Dostojevskij prostředí explicitně pojmenoval, přičemž na místo odehrávajících se událostí, kterým je Petěrburg, pořád poukazuje. Například ve statí *Dvě sebevraždy* (rus. orig. *Два самоубийства*) se k Petěrburgu váže smrt krejčové Marie Borisovové, která spáchala sebevraždu 30. září 1876 skokem z okna s ikonou Matky Boží v rukou. Sebevraždu obyvatelky Petěrburgu Borisovové Dostojevskij srovnává s tragickou událostí z Florencie, kde spáchala sebevraždu dcera proslulého spisovatele A. I. Gercena Jelizaveta. Zřejmě není náhoda, že sebevražda, jež se odehrála

101 Například u Puškina se z poémy stává invertovaná poéma (*Cikáni*), z burleskní poémy psychologická povídka (*Dům v Kolomně*), nebo se historická óda posouvá k tragédii osobnosti (*Poltava*, *Meděný jezdec*); u Pogorelského se vytváří žánr besedy a volného dialogu (*Večery s panem Dvojníkem*) a nakonec u Leskova šilenství způsobí změnu povídky-životní dráhy na tragédii (*Nezištní inženýři*). Srov. POSPÍŠIL, I.: *Fenomén šilenství v ruské literatuře 19. a 20. století*. Brno: Masarykova univerzita, 1995, s. 27–35.

v Petěrburgu, má pro *Deník spisovatele* větší význam a její protagonistka se stala prototypem pro ženskou postavu z novely *Plachá*. Můžeme tak vidět, jak spisovatel udržuje spojitost s Petěrburgem.

Z uvedených příkladů plyne, že Petěrburg ve funkci pozadí zdůrazňuje jen některou z rovin, na které jsme poukázali na začátku této části: stať *Lord Redstock*, případy Kronenberga nebo Kairovové dotváří vnitřní charakter města, ve stati *Dvě sebevraždy* se jedná o případ Borisovové, který otrásl Petěrburgem, osobnosti spisovatele samotného se dotýká stať *Na obranu mrtvého*. Ve funkci ústředního tématu se Petěrburg pojí zejména s fejetonem *Drobné obrázky* a na něj navazující fejeton s názvem *Učitelé*. Fejeton jako žánr akcentuje vnímání atmosféry Petěrburgu téměř ve všech zmiňovaných rovinách se zvláštním důrazem na dojmy spisovatele.

6.3 Postavy dětí a podoba dětství v *Deníku spisovatele*

„dětské obrazy podávají oni spisovatelé, u nichž nade vše ostatní silněji
zvučela struna humanity [...]“¹⁰²

Postavy dětí a podoba dětství je posledním ze tří tematických okruhů, jež jsme v *Deníku spisovatele* vymezili. Děti jsou přítomny téměř v každém díle F. M. Dostojevského, připomeňme tragický osud děvčete Nelli z románu *Ponižení a uražení*, osudy dětí Kateřiny Ivanovny z románu *Zločin a trest*, děvčete z novely *Sen směšného člověka* a dalších.

Sekundární literatura reflektující téma dětí a dětství v Dostojevského tvorbě vznikala v Rusku již koncem 19. století, za zmínku stojí studie M. K. Cebrikovové a monografie G. A. Jantarevové z roku 1895 *Детские типы в произведениях Достоевского*¹⁰³. V současnosti se tématem dětství u Dostojevského zabývají studie T. N. Suzanské *Детский текст в полифонических романах Ф. М. Достоевского*¹⁰⁴, N. A. Azarenkovové *Концепт страдание как основной репрезентант темы детства в творчестве Ф. М. Достоевского*¹⁰⁵ a další.

Z pohledu českého prostředí se jedná o téma čtenářsky atraktivní, o čemž svědčí početné výbory s dětskou tematikou, které u nás vznikaly již na začátku

102 CEBRIKOVA, M. K.: *Děti v ruské belletrii*. In: *Literární listy*. 1888, roč. 10, č. 1, s. 7.

103 Viz ЯНТАРЕВА, Г. А.: *Детские типы в творчестве Достоевского*. 1895. [online].[cit. 10. 12. 2020]. Text je dostupný z: http://az.lib.ru/d/dostoewskij_f_m/text_1895_detskie_tipy_olderfo.shtml.

104 СУЗАНСКАЯ, Т. Н.: *Детский текст в полифонических романах Ф. М. Достоевского*. [online].[cit. 15. 12. 2020]. Text je dostupný z: http://dspace.usarb.md:8080/jspui/bitstream/123456789/3435/1/Suzanskaia_detschii_text_cercetare_filolog_conf_Vol_I.pdf.

105 АЗАРЕНКО, Н. А.: *Концепт страдание как основной репрезентант темы детства в творчестве Ф. М. Достоевского*. In: *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2010, 2, s. 48–53.

20. století.¹⁰⁶ První studie v českém prostředí věnovaná tématu dětí a dětství byla studie M. K. Cebrikovové *Děti v ruské belletrii*, jež do češtiny přeložil Cyril S. Moudrý.¹⁰⁷ Studie Anny Brtníkové *Dostojevskij a dítě*¹⁰⁸ vznikla při příležitosti 100. výročí narození F. M. Dostojevského. Později se tématu dětí a dětství v tvorbě F. M. Dostojevského v českém prostředí věnovala Radka Hříbková, a to v monografii z roku 1998 s názvem *Umělecko-filozofická koncepce dětství v tvorbě F. M. Dostojevského*¹⁰⁹.

Pokusme se nejdříve odpovědět na otázku, jaké bylo Dostojevského dětství. Rodiče spisovatele Michail Andrejevič a Marie Fjodorovna měli osm dětí, čtyři dcery a čtyři syny, z nichž jedno bohužel zemřelo u porodu. Matka děti vedla k víře a literatuře. Otec pracoval jako lékař v nemocnici pro chudé. Téměř každý den se Fjodor Michajlovič setkával s bolestí a utrpením chudých lidí, viděl slepce, mrzáky, malomocné, hleděl do jejich tváří, slyšel prosby a nářky. Jak uvádí slovenský dostojevskolog Andrej Červeňák, život spisovatele na základě zkušenosti z dětství nemohl zůstat bez následků: „*Do detskej duše sa navždy vryli choré a trpiace tváre, zúfalé a prosiace oči, vystreté ruky... Tlačénica siedmich ľudí v dvoch izbách (dvoch rodičov a ôsmich detí, ktoré sa tlačili v jednej maličknej izbietke a spávali na poschodových drevených posteliach) bola ďalším otrasným zážitkom jeho detstva, ktoré navždy poznačuje a ,predurčuje‘ osud človeka.*“¹¹⁰

Otec spisovatele měl navíc složitou povahu, k manželce a dětem se občas choval hrubě. Tělesné tresty se však v rodině nepoužívaly. Otec dětem často četl kapitoly z Karamzinových *Dějin ruského státu* (rus. orig. *История государства Российского*, 1818–1824; český výbor *Obrazy z dějin Říše ruské 1–2*, 1984), vedl je k poznávání historických paláců Kremlu i ke studiu francouzského jazyka.¹¹¹ Zhoršení vztahů mezi otcem a dětmi způsobil alkoholismus, jemuž Michail Andrejevič podlehl po smrti manželky. Otec spisovatele žil po manželčině smrti nadále ve své ušedlosti, hodně pil a oddával se vztahům se ženami. Jeho smrt nebyla nikdy úplně objasněna, podle jedné z verzí ho z pomsty zavraždili vesničané. Smrt otce představovala v životě F. M. Dostojevského další z důležitých mezníků. Jeho dcera

106 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Hošík u Ježíškova stromečku / Stoletá / Mužik Marej / V panském ústavě / Povídka o kupci*. Žeň z literatur. Svazek XIV. Praha: Jan Laichter, 1907. 64 s.; DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Hošík u Ježíškova stromečku / Stoletá / Mužik Marej / V panském ústavě / Povídka o kupci*. Žeň z literatur. Svazek XIV. 2. vyd. Praha: Jan Laichter, 1911. 56 s. Viz také DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Dostojevskij dětem*. Brno: Ústřední spolek učitelů na Moravě a ve Slezsku, 1920. 63 s.

107 Viz CEBRIKOVA, M. K.: *Děti v ruské belletrii*. In: *Literární listy*. 1888, roč. 10, č. 1, s. 6–9.

108 Viz BRTNÍKOVÁ, A.: *Dostojevskij a dítě*. In: *Ženský svět*. 1921, roč. 25, č. 12–13, s. 170–173; BRTNÍKOVÁ, A.: *Dostojevskij a dítě. (Dokončení)*. In: *Ženský svět*. 1921, roč. 25, č. 14–15, s. 194–196.

109 Viz HRÍBKOVÁ, R.: *Umělecko-filozofická koncepce dětství v tvorbě F. M. Dostojevského*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1998. 84 s. ISBN 80-86039-50-1.

110 ČERVEŇÁK, A.: *Tajomstvo Dostojevského. F. M. Dostojevskij v recepcii*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 1991, s. 16.

111 DOSTOJEVSKÁ, L.: *Dostojevskij jak jej líčí jeho dcera*. Praha: Stanislav Minařík, 1920, s. 27–29.

Ljubov ve svých vzpomínkách¹¹² uvádí další souvislosti, například když se Dostojevskij dozvěděl o smrti otce, dostal poprvé epileptický záchvat.¹¹³ Vzpomínky na dětství – rodinný statek a chůvu Aljonu Frolovnu (*Zmatenost a nepřesnost sporných bodů*), pocity strachu z vlka (*Mužik Marej*) nebo bratra Michaila Michajloviče (*Na obranu mrtvého*) – jsou rovněž součástí *Deníku spisovatele*.

O vztahu Dostojevského k dětem a dětskému světu se dozvídáme prostřednictvím vzpomínek manželky spisovatele Anny Grigorjevny. Uměl je zaujmout, získat si jejich důvěru, a to nejen u vlastních, ale i u cizích dětí. Děti Dostojevského přitahovaly svojí nevinností a upřímností: „У мужа было какое то особое уменье разговаривать с детьми, войти в их интересы, приобрести доверие (и это даже с чужими, случайно встретившимися детьми) и так заинтересовать ребенка, что тот мигом становился весел и послушен. Объясняю это его всегдашнюю любовью к маленьким детям, которая подсказывала ему, как в данных обстоятельствах следует поступать.“¹¹⁴

Kromě vlastních dětí se Dostojevskij staral o nevlastního syna Pavla Alexandroviče Isajeva¹¹⁵ a rovněž o nezaopatřené děti zemřelého bratra Michala Michajloviče¹¹⁶. Vzhledem k neúspěšné výchově nevlastního syna nechtěl spisovatel ve výchově svých dětí nic zanedbat. O důslednosti ve výchově a Dostojevského vztahu k dětem píše ve vzpomínkách jeho dcera Ljubov Fjodorovna.¹¹⁷ V souvislosti s rodinnými vztahy nutno zmínit kontakt spisovatele s neteří Sofii Alexandrovnou Ivanovovou.

Dostojevského vnímání dětských osudů bylo poznamenáno jeho vlastní ztrátou. Dostojevskij přišel o dvě ze čtyř dětí¹¹⁸; v roce 1868 v období, kdy manželé Dostojevští pobývali v zahraničí, zemřela na následky nachlazení jejich prvorozená dcera Soňa.¹¹⁹ O deset let později v roce 1878 manželé ztratili další dítě, třiletého

112 Dcera Dostojevského Ljubov Fjodorovna (1869–1926) žila od roku 1913 v zahraničí. O svém slavném otci napsala pod pseudonymem Aimée v Mníchově knihu vzpomínek *Dostojevskij geschildert von seiner Tochter* (1920). Český překlad z pera Jana Sajíce vznikl ještě v tomtéž roce. Viz DOSTOJEVSKÁ, L.: *Dostojevskij jak jej líčí jeho dcera*. Praha: Stanislav Minařík, 1920. 279 s. Do ruského jazyka byly vzpomínky Dostojevského dcery přeloženy v roce 1922. Blíže viz ДОСТОЕВСКАЯ, Л.: *Достоевский в изображении своей дочери Л. Достоевской*. Москва – Петроград: Государственное издательство, 1922. 105 s.

113 Srov. DOSTOJEVSKÁ, L.: *Dostojevskij jak jej líčí jeho dcera*. Praha: Stanislav Minařík, 1920, s. 43.

114 ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 336.

115 Pavel Alexandrovič Isajev byl synem Dostojevského první manželky Marie Dmitrijevny Isajevové.

116 V dané souvislosti Dostojevského manželka Anna Grigorjevna uvádí, že ze strany švagrové Emilie Fjodorovny, nevlastního syna Pavla Alexandroviče i mladšího bratra Nikolaje Michajloviče častokrát docházelo ke zneužívání dobrého úmyslu spisovatele. Jednou se stalo, že spisovatel ve snaze finančně pomoci příbuzným na úkor vlastního zdraví dal do zastavárny svůj kožík a v zimních měsících musel nosit tenký kabát. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 116.

117 Srov. DOSTOJEVSKÁ, L.: *Dostojevskij jak jej líčí jeho dcera*. Praha: Stanislav Minařík, 1920, s. 198–205.

118 Dospělého věku se dožila dcera Ljubov Fjodorovna (1869–1926) a syn Fjodor Fjodorovič (1871–1922).

119 Blíže viz ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 199–200.

syna Aljošu, jenž zemřel na následky epileptického záchvatu.¹²⁰ Tato smutná událost ovlivnila osud *Deníku spisovatele* natolik, že se k němu Dostojevskij v takové podobě, jako před rokem 1878, již nedokázal vrátit. Těžkou životní etapu spisovatel překonal až po návštěvách otce Amvrosije v Optině pustyni. Smutek Anny Grigorjevny Dostojevskij vložil do části románu *Bratři Karamazovovi* s názvem *Věřící prosté ženy*, v níž o svém žalu ze ztráty dítěte vypovídá žena starci Zosimovi.¹²¹ Pravděpodobně ztráta dvou dětí u Dostojevského způsobila zvýšený zájem o osudy dětí – sirotků, osamělých matek s dětmi nebo týraných žen s dítětem.

Dostojevskij je považován za jednoho z prvních ruských spisovatelů, jenž do literatury uvedl dětskou postavu.¹²² Protagonisty *Deníku spisovatele* jsou malé děti, jimiž byl Dostojevskij zaujat. Zvláštní místo mezi zobrazenými dětmi zaujímají adolescenti. Z hlediska charakteru definujeme v *Deníku spisovatele* čtyři typy zobrazení dětí:

1. momentky ze života (ples, petěrburské ulice, dětské domovy),
2. drobné reminiscence (dětství spisovatele),
3. týrání (kriminální případy, soudní procesy, utrpení dětí v rodinách),
4. smrt (vykoupení ze špatné rodinné nebo materiální situace).

Momentky ze života jsou propojeny s daným okamžikem. Pozorování spisovatele se v *Deníku spisovatele* soustřeďuje na tančící děti na plese v Klubu umělců (*Vánoční stromek v Klubu umělců*), holčičku běžící k tatínkovi (*Drobné obrázky*) nebo atmosféru v dětském domově (*Kolonie mladých provinilců*). V případě drobných reminiscencí se jedná o krátké vzpomínky z dětství, například reminiscence o chlapci, který týrá zvířata (*Plody*), což může připomenout mládí Smerďakova z románu *Bratři Karamazovovi*.¹²³ Zvláštní místo zaujímá špatná vzpomínka z dětství. Sám spisovatel je příkladem toho, že špatná vzpomínka z dětství může člověka pronásledovat celý život, například o vzpomínce na týrání kobylky píše: „*Эта отвратительная картина осталась в воспоминаниях моих на всю жизнь.*“¹²⁴

Dalším typem zobrazení dětí je týrání, jež je v *Deníku spisovatele* propojeno hlavně s kriminálními případy a soudními procesy. Dostojevského zájem se soustředil zejména na ty případy, v nichž trpěly děti, například případ Džunkovských, Kronenbergův a další. Společným jmenovatelem zobrazených dětských osudů

120 Blíže viz ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 344–348.

121 ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 346.

122 Srov. СЕБРИКОВА, М. К.: *Дети в русской belletrii*. In: *Literární listy*. 1888, roč. 10, č. 1, s. 7.

123 Díky Dostojevského vzpomínce na chlapce, který odřezával slepicím hlavy, lze pozorovat spojitost s postavou Smerďakova z románu *Bratři Karamazovovi*, jenž v mládí zvířata také týral: „*В детстве он очень любил вешать кошек и потом хоронить их с церемонией. Он надевал для этого простыню, что составляло вроде как бы физью, и пел и махал чем-нибудь над мертворою кошкой, как будто кадил. Все это потихоньку, в величайшей тайне.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Братья Карамазовы*. Москва: ЭКСМО, 2010, s. 129.

124 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876. Январь – апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 29.

je ztráta dětství. V důsledku týrání děti přicházejí o dětství, jsou nuceny dospět dříve a řešit problémy dospělých. Nutno zdůraznit, že utrpení dětí bylo důvodem, proč měl spisovatel do konce života o víře pochybnosti.¹²⁵ V beletrii k nám promlouvá prostřednictvím postavy Ivana Karamazova, jenž za cenu utrpení dítěte vrací vstupenku do ráje.¹²⁶ Posledním typem zobrazení je smrt, jež je vnímána jako nový začátek neboli vykoupení ze špatné materiální nebo rodinné situace (*Chlapec u Ježíškova vánočního stromku*).

Z pohledu literárního žánru konstatujeme, že téma dětí a dětství je v *Deníku spisovatele* propojeno se žánry umělecké literatury (povídka, novela), s pomezními žánry (esej, memoáry) i se žánry věcné literatury (fejeton, publicistika s esejistickými rysy). Téma dětí a dětství se v *Deníku spisovatele* objevuje ve fejetonu (*Drobné obrázky*), esejích (*Vánoční stromek v Klubu umělců*), publicistice s esejistickými rysy (líčení soudních procesů), v povídkách (*Chlapec u Ježíškova vánočního stromku*, *Mužik Marej*), novele (*Sen směšného člověka*) a v memoárovém textu (*Zmatenost a nepřesnost sporných bodů*). Nutno dodat, že další vzpomínky se formou reminiscence staly součástí více textů, například chlapec týrající zvířata (*Plody*), nebo týrání kobyly (*Ruský spolek na ochranu zvířat*).

Na rozdíl od ostatní tvorby žánrový charakter *Deníku spisovatele* umožnil Dostojevskému do *Deníku* vložit také myšlenky o výchově a tehdejší pedagogice. Zdůrazňuje, že přílišné úlevy mohou vést k otupění dítěte: „*Вся педагогика ушла теперь в заботу об облегчении. Иногда облегчение вовсе не есть развитие, а, даже напротив, есть отупление.*“¹²⁷ Před vydáním *Deníku spisovatele* byly s tématem dětí a dětství propojeny především žánry tzv. velké epiky (romány), objevily se však i žánry tzv. střední epiky (povídky a novely). V *Deníku spisovatele* došlo podle nás ke zvětšení valenčního potenciálu¹²⁸, kterým v souvislosti s tématem rozumíme zvýšení jeho schopnosti propojit se s konkrétním literárním žánrem. Valenční potenciál tématu dětí a dětství se zvětšuje o další žánry, především o eseje, fejeton, memoáry a publicistiku s esejistickými rysy.

125 O pochybnostech o víře se Dostojevskij přiznal Natálii Dmitrijevně Fonvizinové v dopisu z roku 1854: „Я скажу Вам про себя, что я – дитя века, дитя неверия и сомнения до сих пор и даже (я не знаю это) до гробовой крышки.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Книга первая. Письма. 1832–1859.* Ленинград: Наука, 1985, s. 176.

126 „если все должны страдать, чтобы страданием купить вечную гармонию, то при чем тут дети, скажи мне, пожалуйста? Совсем непонятно, для чего должны были страдать и они, и зачем им покупать страданиями гармонию?“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Братья Карамазовы.* Москва: ЭКСМО, 2010, s. 251.

127 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 9.

128 V monografii *Rozpětí žánru* Ivo Pospíšil používá termín tzv. polyvalenčné rozpětí v souvislosti s povídkou N. V. Gogola *Starosvětská statkáři* a její schopností vytvářet paradigmatické a syntagmatické valence textu. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Rozpětí žánru.* Brno: Sprint-Print, 1992, s. 68.